

“XARAJATLAR – MAHSULOT HAJMI – FOYDA” TAHLILI

Tillayev Farhodbek Sardorbek o'g'li

Annotatsiya: Har bir xo'jalik yurituvchi subyekt o'zining faoliyatidan kelib chiqqan holda hisob siyosatini ishlab chiqadi va unda xarajatlarni hisobga olish va mahsulot tannarxini kalkulat qilish usulini belgilaydi. Xarajatlarni hisoblash ishlab chiqarish xarajatlarini hisobga olgan holda birlik narxlarini hisoblash uchun asos hisoblanadi. Har bir korxonada ishlab chiqarishning o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqqan holda hisoblab chiqiladigan tovar birliklari qabul qilinadi.

Kalit so'zlar: rejalashtirish, analitik hisobot, me'yoriy boshqaruv, alohida hisoblash, me'yoriy tannarx.

Abstract: Each business entity develops an accounting policy based on its activities and determines the method of accounting for costs and calculating the cost of production. Cost calculation is the basis for calculating unit prices taking into account production costs. Each enterprise adopts commodity units, which are calculated based on the specific characteristics of production.

Keywords: planning, analytical reporting, normative management, separate calculation, normative cost.

Ishlab chiqarish xarajatlarini hisobga olish va mahsulot (ish, xizmat)ning tannarxini hisoblashning buyurtma usulini joriy qilish hisoblash jarayoni yanada mukammallashtirishga xizmat qiladi. Ushbu usulni joriy qilishning asosiy sharti - tegishli buyurtmaga asosan bitta alohida olingan mahsulotni yoki ushbu mahsulotlarning guruhini ajratish imkoniyatini yaratish va ishlab chiqarilgan har bir mahsulot yoki bajarilgan ishning o'rtacha emas, balki yakka holdagi tannarxi to'g'risida ma'lumotlarni olish imkoni yaratadi. Ushbu hisob va kalkulyatsiya tizimining usuli qo'llaniladigan ishlab chiqarish turlariga asosan qurilish obyektlari, samolyot-kemasozlik, qog'oz, mebel sanoati, ilmiy-izlanish, konstruktorlik va ta'mirlash ishlari, auditorlik, konsalting xizmatlari va shunga o'xshash yakka buyurtma yoki kichik guruhlardagi tovarlarni ishlab chiqarish jarayonlari kiradi. Buyurtmalar bo'yicha xarajatlarni umumlashtirilgan hisobi bir necha variantlar bo'yicha quyidagilar yordamida tashkil etiladi: nazorat schyotlari; alohida hisoblash va shartnoma bo'yicha tannarx kalkulyatsiyasi. Korxonaning ishlab chiqarish hayotida mahsulot tannarxini hisobga olish muhim ahamiyat kasb etadi, chunki tannarx ishlab chiqarish samaradorligining asosiy ko'rsatkichlaridan biri va sotishni rag'batlantiruvchi omil hisoblanadi, chunki tannarx qancha past bo'lsa, foyda ham shuncha ko'p bo'ladi. Xarajat bo'yicha ishlab chiqarish xarajatlari hajmi hisobga olinadi, bu birlik birligiga to'g'ri keladi, xarajatlarning o'zi, qoida tariqasida, xarajatlar moddalarini bilan umumlashtiriladi. O'zining ishlab chiqarishi bo'lgan korxonaning asosiy vazifasi bo'lgan tannarxni pasaytirish uchun mahsulot tannarxini hisobga olishni optimallashtirish, xarajatlar markazlari bo'yicha asosiy ishlab chiqarish xarajatlari hisobini tizimlashtirish, buxgalteriya hisobi uchun eng mos usulni tanlash kerak. ishlab chiqarishning o'zi va xarajatlarni hisoblash metodologiyasi. Rejalashtirish va buxgalteriya hisobiga ishlab chiqarishning mumkin bo'lgan eng past narxiga mos keladigan shart-sharoitlarni loyihalashtirish va ularni amalga

oshirishga harakat qilish yoki hech bo'lmaganda ularga asosiy ishlab chiqarish darajasi va boshqa sharoitlar imkon beradigan darajada yaqinlashish mumkin. Bunday sharoitlarni rejalashtirish uchun siz harakat qilishingiz kerak bo'lgan narx narxiga ideal darajada mos keladigan rejalashtirilgan ko'rsatkichlarni hisoblash uchun mahsulot ishlab chiqarishdagi asosiy xarajatlarni tahlil qilish amalga oshiriladi. Ta'kidlash joizki, Universal Accounting System dasturiy ta'minoti asosiy mahsulot ishlab chiqarish tannarxi hisobini muvaffaqiyatli avtomatlashtiradi va buxgalteriya hisobiga qo'shimcha ravishda mahsulot tannarxining pasayishi bilan asosiy ishlab chiqarishning samarali ko'rsatkichlarini rejalashtirish vositalarini taqdim etadi; real xarajatlarning hisoblangan va rejalashtirilgan xarajatlardan chetlanishlarini tahlil qiladi, aniqlangan kelishmovchiliklarning sabablarini namoyish etadi va ulardan xalos bo'lish yo'lini taklif qiladi, ya'ni haqiqat va reja o'rtasida mukammal uyg'unlikka erishishga yordam beradi. Asosiy ishlab chiqarish foydani shakllantirishning asosiy manbai hisoblanadi, shuning uchun eng yuqori daromadga ishonish uchun uning mahsuloti eng past narxga ega bo'lishi kerak. Alohida hisoblash - boshqaruv va moliyaviy hisobda hisobotlarni alohida ochishni ko'zlovchi hisob tizimi bo'lib, bu holda xarajatlar schyotlariga moliyaviy muomalalar haqida yozuvlar qilinmaydi. Bu variant yozuvlarni hisobning ikki turida takrorlashni ko'zda tutadi. Shartnoma bo'yicha tannarx kalkulyatsiyasi- ishlab chiqarilishi uzoq siklli bo'lgan yirik buyumlarni hisobga olish va kalkulyatsiya qilish tizimi hisoblanadi. Ishlab chiqaruvchiga qilingan ishlar uchun bosqichlar bo'yicha oraliq to'lovlar shartnomada ko'zda tutilgan to'lovlar summasi buyurtmachi dalolatnoma bilan tasdiqlangan realizatsiya qilingan ishlar qiymati bilan aniqlanadi. To'lovlarning kelib tushishiga qarab mazkur davr uchun foyda hisoblash uchun realizatsiya qilingan mahsulot tannarxiga kiritilishi kerak bo'lgan xarajatlar aniqlanadi. Shu yerda vaqti o'tmagan xarajatlarning miqdori, ya'ni tugallanmagan va buyurtmachiga topshirilmagan ishlarning tannarxi aniqlanadi. Shartnoma bo'yicha kalkulyatsiya tizimi qo'llanilganda bu tizim uchun o'rnatilgan prinsiplarga rioya qilish tavsiya etiladi, ya'ni: shartnoma bajarilishining erta davrlarida foydani hisoblamaslik- bu daromad va xarajatlarni baholashning past ishonchliligi; ziyarak bo'lish- hisobot davrida aniqlangan zararlar shu davrda realizatsiya qilingan ishlarning tannarxiga kiritilishi kerak. agar zararlar kutiladigan bo'lsa, unda ularning summasi realizatsiya qilingan mahsulotning tannarxiga zararlar ehtimoli aniqlangandan so'ng kiritiladi. Masalan, ta'til summalarini to'lash bilan bog'liq ishchilar ta'tili va qo'shimchalarni to'lash uchun zaxira yaratiladi. 35-85% atrofida bajarilgan shartnomaga ketgan anchagina xarajatlarga ziyarak bo'lish kerak. Hisobot sanasiga bo'lgan foyda quyidagi formula bilan hisoblanadi. Shunday qilib, tannarxni buyurtma bo'yicha hisoblash va kalkulyatsiya qilish tizimi quyidagicha: sarflar haqidagi ma'lumotlar mahsulotning turlariga yoki tayyor mahsulotning alohida seriyalariga o'tkazish, xarajatlar hajmining oraliq vaqtda emas har bir tugallangan guruh (partiya) bo'yicha o'zgarishi, bosh kitobda debet qoldig'ida tugallanmagan ishlab chiqarishning hajmi ko'rsatiladigan "Asosiy ishlab chiqarish" hisobotni yuritish bilan tavsiflanadi.

Xo'jalikni yuritishning samaradorligini oshirish mamlakat iqtisodiy rivojlanishining har qanday bosqichida asosiy va muhim masala hisoblanadi. Bu boshqaruvning me'yoriy tizimini milliy xo'jalik tarmoqlari darajasida va bir subyekt ramkasida qo'llashni muhim qilib qo'yadi. Xarajatlarni boshqarishning me'yoriy tizimi o'zi bilan rejalashtirish, me'yorlash, materiallarni ishlab chiqarishga berish, ichki hisobot tuzish, mahsulot tannarxini kalkulyatsiya qilish, xarajatlarning me'yori asosida iqtisodiy tahlil va nazoratni ro'yobga chiqarish bo'yicha muolajalarning jamlamini aks ettiradi. Chetga chiqishlar boshqaruvning chiziqli personali tomonidan boshqaruvning har bir darajasida tannarxning shakllanish jarayoniga tezkor aralashish maqsadida olib boriladi. Kalkulyatsiya qilish xarajatlarning me'yoriga asoslanadi, me'yordan chiqib ketishlar ularning vujudga kelishi bo'yicha buxgalteriya hisobining schyotlarida ishlab chiqarish natijasining ko'payishi yoki kamayishi sifatida ko'rsatiladi. Ishlab chiqarishga bo'lgan

xarajatlarni va mahsulotning tannarxini kalkulasiya qilishni hisobini me'yoriy usuli boshqalardan ko'proq xarajatlarni boshqarishni me'yoriy tizimining talablariga javob beradi. O'zining universal xususiyati tufayli u xalq xo'jaligining hamma tarmoqlariga tatbiq etishga tavsiya qilingan. Me'yoriy boshqaruv hisobiga me'yoriy rejalashtirish va ishlab chiqarishga bo'lgan xarajatlarning tizimi sifatida qarash qabul qilingan. Bu tizimning asosiy elementlari: mahsulotning ishlab chiqarish muddatlarini, uning tarkibi va sifatini me'yorlash; iste'mol, moddiy, mehnat va moliyaviy resurslarni, shuningdek ishlab chiqarish vositalarini sarflash va ishlatishning me'yoriy asoslanishi; me'yor va me'yorlashtirishlar asosida iqtisodiy samaradorlikni rejalashtirish, hisoblash va baholash hisoblanadi. Birinchi element to'g'ridan-to'g'ri butun subyekt, asosiy ishlab chiqarish sexlari bo'yicha va brigadalarining ishlab chiqarish topshiriqlarini hisobga olgan holda mahsulot ishlab chiqarishni hajmli, kalendar va nomenklaturali rejalashtirish bilan bog'liq. Tizimning ikkinchi elementi ishlab chiqarish bo'linmalarining moddiy va mehnat resurslari bilan ta'minlanganligini hisoblash uchun, sarflash me'yorlari bo'lgan material va mehnatga haq to'lash me'yorlarini ishlatishni hisoblash uchun yagona me'yoriy asosning mavjudligini ko'zda tutadi. O'z navbatida ishlab chiqarishni hajmli, kalendar va nomenklaturali rejalashtirish iste'molni mehnatni me'yorlash bilan bog'liq ishlab chiqarish vositalarini me'yoriy asoslashsiz mumkin emas. Shunday qilib, tizimning ikkala elementi ham ishlab chiqarishni tayyorlashning konstruktorlik, texnologiya, tashkiliy va iqtisodiy bosqichlarini qamrab oladi. Ular chiqarishga rejalashtirilgan mahsulot nomenklaturasi bilan cheklangan, mehnatning tashqi va subyektning ichki kooperatsiyasiga asoslangan. Bu holat ishlab chiqarishning tabiiy asosini tarkib etuvchi rejalashtirish va hisobning ustuvorligi haqidagi xulosani yana bir marta ta'kidlaydi. Har Bir subyektida xarajatlarni hisobga olishning usulini tanlash ushbu subyektning tarmoq xususiyatidan kelib chiqqan holda amalga oshiriladi. Lekin umumiy taklif sifatida ushbu xarajatlarni hisobga olishning me'yoriy hisobini tashkil qilishning uchta turini ajratish mumkin. Ushbu tartibda buxgalteriya hisobida moddiy qiymatliklarning harakati belgilangan me'yorlar bo'yicha baholanishi shartidan kelib chiqiladi. Ushbu faoliyat jarayonida aniqlangan chetga chiqishlar ro'yobga chiqish holatida yig'ilib boriladi va hisobot davrining oxirida me'yordagi xarajatlarning hajmiga qo'shiladi. Hisobot oyining oxiridagi tugallanmagan ishlab chiqarishning me'yoriy tannarxi ishlab chiqarishga sarflangan xarajatlarning me'yordagi hajmi bilan ishlab chiqarilgan tayyor mahsulotlarning me'yoriy tannarxining farqi ko'rinishida aniqlanadi. Natijada oy davomida yoki boshqa hisobot davrida hisobga olinmagan chetga chiqish summasi hisobot davrining oxiridaoxiridagi ishlab chiqarishning qiymatida qo'shiladi. Ikkinchi usul. Asosiy xarajatlar bo'yicha tasdiqlangan me'yorlarga rioya qilish ustidan kundalik nazoratni o'rnatishni nazarda tutadi. Hisobot davri davomida me'yordan chetga chiqish bo'yicha olingan ma'lumotlar buxgalteriya hisobining tegishli registrilarida umumlashtirilmaydi va schyotlarda qayd qilinmaydi. Tasdiqlangan me'yorlardan chetga chiqish summasi baholangan tayyor mahsulotning hajmiga sarflangan haqiqiy xarajatlar bilan ushbu mahsulot uchun sarflanishi lozim bo'lgan me'yoriy xarajatlarni taqqoslash yo'li bilan bir xil mahsulotlarning har bir guruhi bo'yicha aniqlanadi. Ushbu holatda tugallanmagan ishlab chiqarishning qiymati ishlab chiqarishda yarim fabrikatlar harakatining balansi bo'yicha natura ko'rsatkichlaridan kelib chiqqan holda me'yoriy tannarxi bo'yicha baholanadi, yoki bo'lmasa ishlab chiqarish bo'linmalaridagi tugallanmagan ishlab chiqarishni xatlab hisobga olish asosida baholanadi.

ILM FAN XABARNOMASI

Ilmiy elektron jurnali

REFERENCES

1. O'razov K.B. Bo'galteriya hisobi va audit. O'quv qo'llanma. O'quv qo'llanma. -T.: O'qituvchi, 2004, 178-179b.
2. Zavalishina I.A.. Налоги : теория и практика .- Т.: “Мир экономики и права”, 2004. 169 bet. 3. Zaynalov J.Soliqlar va soliqqa tortish . – Samarqand: SKI kutubxonasi, 2002.-41-62 betlar.
3. Isroilov B. I. Buxgalteriya hisobi va tahlili: muammolar va ularning yechimlari. Monografiya. -T.:O'zbekiston, 2006.
4. O'razov K.B., Vahidov S.B. Boshqa tarmoqlarda buxgalteriya hisobining xususiyatlari. Darslik. -T.: " Adabiyot nashriyoti" MChJ, 2011.